

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на тема „Развитие на фонологичното осъзнаване и бързото назоваване при деца, носители на българския език” за присъждане на образователната и научна степен „доктор” в научно направление 1. 2. Педагогика (Специална педагогика – Логопедия)

Докторант: **Катерина Атанасова Щерева**

Рецензент: **доц. д-р Цветанка Луканова Ценова**

Оценката на докторанта Катерина Атанасова Щерева представям в две основни направления:

1. ОБРАЗОВАНИЕ И ПРОФЕСИОНАЛНА ПОДГОТОВКА

Катерина Атанасова Щерева е родена на 27. 09. 1967 г. в гр. Пловдив. Завършва средното си образование в родния си град през 1985 г., а в периода 1987-1992 г. учи в СУ „Св. Климент Охридски” специалност Дефектология със специализация по Логопедия. След завършване на висше образование работи като учител-логопед в Логопедична детска градина №134 в София, след което е логопед към Логопедичния център на гр. София. От 2007 г. ръководи частен детски център и паралелно работи като логопед на свободна практика. От 2006 г. досега е и хоноруван асистент по логопедия към катедрата по Специална педагогика във ФНПП, СУ „Св. Климент Охридски”.

Трудовата биография на Катерина Щерева е пример за стремеж към професионално развитие и усъвършенстване. В периода 1993-2008 г. придобива допълнителна квалификация в четири специализирани курса, свързани с логопедичната практика – по „Гласови нарушения”, „Дискалкулия”, „Заекване”, „Сензорна обработка и Brain Gym”. Докторантката участва активно в живота на професионалната общност, като за периода 2002-2011 г. представя доклади на десет научни форума, повечето от които с международно участие – конференции и конгреси, посветени на логопедична проблематика, вкл. един в Гърция. Проявява интерес към всички новости, засягащи логопедичната теория и практика. Справя се много добре с преподавателските си задачи в рамките на семинарни и практически упражнения на студенти по логопедия. Членува в авторитетни национални и международни сдружения на логопедите.

През 2010 г. година К. Щерева е зачислена на свободна докторантура към катедрата по Специална педагогика с проектодисертационен труд на тема „Развитие на фонологичното осъзнаване и бързото назоваване при деца, носители на българския език” със заповед № РД-20-223 от 27.01.2010 г.. За научни ръководители са определени доц. дфн Юлияна Стоянова и доц. д-р Нели Василева. Докторантката преминава успешно и в кратък срок обучението си, като взема с отлична оценка докторантския си минимум. Отчислена е през юли 2011 г.

За защитата на докторантката са представени:

1. Четири броя дисертации, пет броя автореферати.
2. Дипломи за завършени висше образование.
3. Автобиография.
4. Десет публикации по темата на дисертацията, от които пет представляват доклади на конференции и конгреси, пет са статии в специализирани научни издания.
5. Други документи: заповеди за зачисляване и отчисляване, протоколи от положени изпити, други заповеди и протоколи, становище от предварителното обсъждане на труда.

На 31. 05. 2011 г. дисертацията на К. Щерева преминава през предварително обсъждане пред първичното научно звено – катедрата по Специална педагогика. Трудът е дискутиран и подкрепен с положителни становища. Предложено е научно жури, одобрено със заповед № РД-19-415 от 04. 07. 2011, и дисертационният труд е насочен към защита.

Защитата на дисертационния труд на докторантката Катерина Щерева за придобиване на образователна и научна степен „доктор” по научно направление 1. 2. Педагогика (Специална педагогика – Логопедия) към ФНПП на Софийски университет „Св. Климент Охридски” се провежда при спазване на всички клаузи от ЗРАСРБ и Правилника за неговото приложение. Това дава право на Научното жури да изслуша и оцени кандидатката за придобиване на образователно-научна степен „доктор” в съответствие с чл. 30 от ЗРАСРБ и чл. 26 от Правилника за прилагане на закона.

2. КАЧЕСТВА И ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд на К. Щерева е посветен на важни аспекти на развитието на детето в предучилищна възраст, свързани с перспективата за обучаемост, конкретно за овладяването на писмения език, и с възможността за ранна идентификация на децата в риск към дислексия. Написан е в обем от 192 страници плюс 8 страници приложения. Включва 4 глави, съдържащи основните компоненти на научното изследване.

Още в уводната част докторантката обосновава необходимостта от подобни изследвания. Централно място заема идеята да се проникне в процеса на фонологичното осъзнаване при български говорещи деца, като се разкрие неговата поэтапно разгръщаща се структура и взаимовръзката му с номинативната способност, проявяваща се като бързо автоматизирано назоваване. Осмислянето на фонологичния компонент на езика пряко предпоставя резултатите от оgramотяването на децата и като цяло училищните им постижения. Множество изследвания в последно време са насочени към разгадаването на процеса на фонологично осъзнаване, както и на способността за бързо автоматизирано назоваване и тяхната взаимовръзка. Състоянието им в предучилищна възраст се приема за основен предиктор за поява на дилексия, поради което теоретичният и емпиричният анализ на проблемите в този кръг е особено значим за логопедичната теория и практика.

У нас фонологичното познание традиционно се разглежда във връзка с концептите фонематичен слух (фонематични възприятия) и фонеман анализ, като често не се забелязва стриктно разграничаване между тях и между двете функции, означавани с тези понятия – фонемо-перцептивната и метафонологичната. Умението за извършване на фонеман анализ е важен компонент на фонологичното познание и е обект на засилено педагогическо въздействие във връзка с прилагането на аналитико-синтетичния метод на оgramотяване, възприет в българското начално училище. Разработката на К. Щерева предлага интерпретация на тези концепти по нов, съвременен начин, като въвежда ясно разграничение между тях, и в това виждам едно от основните ѝ достоинства и приноси. Създава се възможност за важни уточнения в моделите за развитие на фонематичните възприятия и за формиране на умения за фонеман анализ, познати на българските специалисти, в които не винаги процедурите са с достатъчно ясно съдържание и адекватна ранжировка по степен на трудност.

Що се отнася до проучването на способността за бързо автоматизирано назоваване, трябва да се изтъкне и неговата приносност, тъй като то е първо по рода си в нашата научна действителност. Появата му представлява теоретична иновация, подкрепена с емпирично изведени доказателства за ефикасността на този диагностичен метод. Открива се възможност специалистите, работещи по превенцията на нарушенията на писмения език, да ползват съвременни, надеждни средства за тяхното идентифициране.

Прегледът на литературата, осъществен от докторантката, представлява съпоставително проучване на световните достижения в проблематиката, свързана с темата на дисертацията. Разгледани са съвременни теории, трудове и концепции както на ред чуждестранни автори, така и на българските изследователи с приноси в тази област.

Теоретичният анализ е много богат, ползвана е добре подбрана, актуална и значителна по обем литература от различни научни сфери. Общо са проучени 158 източника, 49 на кирилица, останалите – на латиница. Очертано е психологическото пространство, в което се извършва концептуализацията на фонологичните явления в съзнанието на детето в предучилищна възраст като закономерен, поэтапен процес със своя структура, зависеща както от универсалните, така и от специфичните особености на езика. Оценявам високо това, че трудът на К. Щерева достига до теоретични обобщения в интензивно изследвани области, нуждаещи се от нов поглед, особено в българската логопедия. Докторантката показва научна компетентност и умения за опериране с научна литература, за съпоставяне и цитиране на голямо множество източници, авторски гледища и резултати от изследвания.

Всяка обособена част на дисертационния труд започва с въведение, което сочи нейното съдържание, и завършва с обобщение на най-важното, включено в нея. Намирам второто за необходимо, тъй като с обобщенията се извършва синтез между отделните части и се преминава към съответните заключения, докато първото не е задължително – самото озаглавяване на частите разкрива съдържанието им и играе встъпителна роля. То е достатъчно за всеки четящ труда, който притежава съответните компетенции.

Положителни са впечатленията и от втората част на труда, в която е изложена програмата на изследването. Налице са взаимосвързаност и логическа издържаност на детайлите, отразяващи замисъла на изследването. Основна цел е проучването на структурата на фонологичното осъзнаване при български деца. От това зависи правилното структуриране на моделите за формиране на фонологични познания, прилагани в практиката, поради което целта е свързана с богати възможности за приноси. Около тази основна цел се градят няколко свързани с нея цели – проверка на половата и възрастовата зависимост, връзка с последващото формиране на четивни умения и др. Общо целите произтичат от три изследователски въпроса, показващи кои са териториите на теоретична неизясненост, чакащи иновации и приноси. Бих казала, че първият и вторият въпрос са много важни, докато третият е излишен („Дали фонологичното осъзнаване и бързото серийно назоваване са предиктори за усвояването на процеса четене?“), тъй като вече е получил отговор и той е отразен в публикациите на чуждестранни изследователи. Много добре са формулирани задачите на изследването, включвайки стъпките, които изминава пътят на събирането на необходимата информация. Постулирани са 12 хипотези, някои от които търпят сливане – например хипотези 1 и 2, 9 и 11, 10 и 12. Разбиването на хипотезите на отделни малки части пречи за ясното изразяване на акцентите в изследователските идеи. Две от хипотезите повдигат въпроси.

Едната е петата хипотеза, съгласно която „С нарастване на хорнологичната възраст фонологичното осъзнаване се повишава, а скоростта на назоваване намалява.“ Не намерих резултат, който показва, че скоростта на назоваване намалява с нарастването на възрастта на децата, а и това би било твърде странно, направо невероятно. На стр. 128-129 се откриват доказателства с обратен знак – за увеличаване на скоростта на назоваване с увеличаването на възрастта на изследваните деца. В изводите липсва формулировка, свързана с проверката на хипотеза № 5, така че този въпрос остава неизяснен и от докторантката се очаква да го изясни.

Третата хипотеза вероятно е свързана с концептуална неточност и също налага коментари. Въпросът за имплицитното и експлицитното осъзнаване на фонологичната структура на езика и отделните лингвистични единици е бегло засегнат на стр. 25-26 в теоретичния обзор. Сред изводите също не се открива такъв, който сочи какви са резултатите от тестването на хипотеза № 3. Резултати, представени на стр. 109 и потвърждаващи друга хипотеза, неправилно са интерпретирани като доказателства в подкрепа на третата хипотеза. Тя или е излишна, или докторантката следва да обясни въз основа на какви конкретни (а не косвени) данни е доказана. Въпросът може да бъде зададен и по друг начин: изобщо изследван ли е имплицитният аспект на фонологичното познание, изразяващ се в „...компетенция по отношение на слушането и говоренето на родния език“ (цитат от стр. 26)?

Инструментариумът на изследването (процедури, стимулен материал, оценяване на реакциите на изследваните лица) изцяло подхожда на изследователския замисъл. Адекватно е извършен и подборът на лица за изследване. Тези два факта силно допринасят за достигане до надеждни и достоверни резултати от изследването. Тази част на дисертационния труд – оформянето и представянето на резултатите в количествено и в качествено отношение, в най-голяма степен показва, че К. Щерева е запозната със спецификата на научно-изследователската работа. Тук намираме очакваните доказателства в съгласие с целите и задачите на изследването, всяко от които е пунктуално статистически изведено и детайлно прокоментирано. Ползвани са разнообразни статистически методи за проверка на значимостта на резултатите в зависимост от естеството на емпиричния материал и същността на заложените хипотези. Данните от изследването са много добре систематизирани в съответните направления и са сполучливо представени в табличен и графичен вид, което създава прегледност и убедителност на доказателствата.

Докторантката проследява и обяснява експерименталните факти, като показва високи умения за наблюдение, обективен анализ и точна интерпретация на регистрираните явления. Само в един момент това ѝ убягва – във връзка с установяването на подгрупа в групата на лошите четци (съдено по скоростта им на четене), при които отсъстват

доказателства за недостатъчност както във фонологичното познание, така и в бързото автоматизирано назоваване, тоест, и в двата проучени предиктора за риск към дислексия, въпреки което има сериозни признаци за поява на дислексия.

Тук трябва да се отбележи като много положително това, че е прокаран лонгитуден елемент в изследването – при разкритите деца с лоши постижения на задачите за фонологично познание и за бързо автоматизирано назоваване по-късно, след постъпването им в училище, е проверено доколко са овладели четенето. С установяването на неоспорима зависимост между проучваните предиктори за трудности в овладяването на четенето и наличието на такива трудности в по-късен онтогенетичен етап убедително се доказва стойността на предикторите. Съществуването на подгрупа деца с признаци за дислексия без недостатъчност във фонологичното познание и в бързото автоматизирано назоваване е много интересен факт, корелиращ с въпроса за подтиповете дислексия. Децата с лоши постижения в четенето, при които се констатира дефицити във фонологичното познание и/или в бързото автоматизирано назоваване очевидно са деца с нарушения в метагнокнитивната и в езиковата способност, пряко рефректиращи върху придобиването на четивни умения. Но поради какви причини тези умения са засегнатите при другите деца, непоказващи подобни дефицити? Този въпрос също би следвало да намери отговор.

Изводите от изследването са ясно формулирани и съответстват на получените по експериментален път научни доказателства. Потвърждават се изнесени в световната литература данни за ролята на фонологичното осъзнаване и на бързото автоматизирано назоваване в овладяването на четенето. Същевременно данните се обогатяват с доказателства за влиянието не само на универсалните, но и на специфично-езиковите особености, тъй като е получено доказателство за ролята на спецификата на българския език в процеса на формиране на фонологичните познания. Адекватно са очертани от докторантката и собствените ѝ теоретични и практико-приложни приноси, които приемам без забележки.

Отправлям следната препоръка. Използваният картинен материал, систематизиран като тест за фонологично осъзнаване, действително може лесно да се превърне в диагностично и терапевтично средство за пряко приложение в логопедичната практика, както отбелява докторантката. Това е много ценен принос към практиката в логопедията, неждаеща се от съвременни по характер и съдържание диагностични инструменти. Но при масовото популяризиране на материала е по-добре да бъдат изоставени строго научните названия на отделните тестови задачи и да се намерят по-прости и сочещи конкретни операции формулировки. Например тест 10 („Разпознаване на манипулиране (сричка) – картинно представяне) представлява, по-достъпно казано, „Разпознаване на променени думи”.

Това би спомогнало ефикасно за популяризирането му. По принцип препоръчвам в по-нататъшната си научна работа докторантката да бъде вярна на яснотата на научния изказ.

Сравнението между дисертационния труд и автореферата показва, че авторефератът отразява адекватно съдържанието на труда. По темата на разработката докторантката има десет публикации в престижни издания, част от които международни, като две от тях са на английски език. Така иновациите, които тя постига, стават широко достояние на заинтересованите среди и носят съответната научна и обществена полза. Както съдържанието на публикациите по темата на дисертацията, така и кратките срокове, в които е осъществено научното изследване до окончателното му завършване, свидетелстват за висока мотивация и задълбочен научен интерес. Те от своя страна представляват сериозна заявка за по-нататъшни успехи на попрището на научно-изследователската дейност. За това допринася и фактът, че цялата професионална биография на докторантката е свързана с логопедията, чието практикуване само по себе си дава тласък за научно развитие при мнозина. В лицето на К. Щерева безспорно сме изправени пред случай на естествен двупосочен път на развитие – израстване от практиката към теорията, усъвършенстване в теорията в полза на практиката.

Дисертационният труд на К. Щерева недвусмислено показва, че тя е овладяла методологията на научните изследвания и в бъдеще може сама да извършва и да ръководи такива изследвания. По всички изисквания относно форма, съдържание и приноси дисертацията ѝ отговаря изцяло на изискванията за научен труд за придобиване на образователно-научна степен „доктор”. На това основание убедено предлагам на уважаемото Специализирано научно жури тя да ѝ бъде присъдена.

08. 09. 2011 г.
гр. София

.....
/доц. д-р Ц. Ценова/